

А.А. Лукашанец (Минск)

ДЗЯРЖАЎНАЕ ДВУХМОЎЕ: СУТНАСЦЬ І ПРАБЛЕМЫ РЭАЛІЗАЦЫІ

1. Любая натуральная мова як сродак зносін адыгрывае выключна важную ролю ў жыцці грамадства, камунікатыўныя патрэбы якога яна абслугоўвае. Не з'яўляецца выключэннем у гэтых адносінах і беларуская мова – нацыянальная мова беларускага народа, дзяржаўная мова нашай краіны.

Беларуская мова прайшла дастаткова працяглы і складаны шлях свайго развіцця і сёння заняла належнае месца сярод славянскіх народаў і на лінгвістычнай карце Еўропы. Сёння беларуская мова – гэта высокаразвітая

літаратурная мова з багатым слоўнікавым складам і распрацаванай сістэмай норм, якая можа паспяхова абслугоўваць усе камунікатыўныя патрэбы сучаснага грамадства. Яна па-ранейшаму застаецца важнейшым элементом беларускай культуры, сімвалам нацыянальнай свядомасці, фактарам нацыянальнай адметнасці і ідэнтыфікацыі.

На працягу ўсяго свайго існавання беларуская мова адыграла выключную ролю ў гісторыі беларускага народа, у станаўленні яго дзяржаўнасці.

Выключна важнай была гэтая роля ў станаўленні беларускай дзяржаўнасці ў пачатку XX стагоддзя. Сапраўды, нацыянальнае адраджэнне беларусаў у XIX стагоддзі пачалося менавіта з адраджэння мовы, са стварэння новай літаратурна-пісьмовай мовы. Дзякуючы літаратурнай творчасці многіх выдатных дзеячоў беларускай культуры, сярод якіх выключнае месца займаюць постаці Максіма Багдановіча, Янкі Купалы і Якуба Коласа, беларуская пісьмовае слова шырока распаўсюдзілася па ўсёй тэрыторыі Паўночна-заходняга краю Расійскай імперыі, а сама беларуская мова набыла ўсе прыкметы літаратурнай мовы. Гэта было выключна важна. Таму што ў дадзеным выпадку спрацавала формула: ёсць самастойная літаратурная мова – ёсць народ з уласнай адметнай культурай і мовай, які мае права на сваю дзяржаўнасць. Несумненна, гэтая акалічнасць, магчыма, ў першую чаргу стала асноўным аргументам на карысць стварэння БССР у 1918 годзе. Збыліся такім чынам, прарочыя словы Янкі Купалы, які ў свой час напісаў: «І беларусу хопіць месца ў сям'і нялічанай славян».

Усім сваім развіццём на працягу XX стагоддзя беларуская мова даказала сваю жыццёвасць і неабходнасць. Нягледзячы на многія складанасці і праблемы, асаблівасці моўнай сітуацыі, яна заўсёды была асноўным фактарам падтрымання нацыянальнай культуры і нацыянальнай свядомасці народа, што дазволіла беларусам захаваць сваю нацыянальную адметнасць і спецыфіку ў сучасным шматмоўным і шматкультурным свеце.

2. Аднак у сітуацыі двухмоўя, у якой вымушана існаваць і развівацца беларуская мова, істотна ўскладняецца роля натуральнай мовы ў выкананні ёю сваіх асноўных функцый (камунікатыўнай, культурнай і ідэнтыфікацыйнай). Таму на працягу ўсяго мінулага стагоддзя моўныя праблемы заўсёды былі ў цэнтры ўвагі грамадства, набываючы час ад часу асаблівую вострыню і актуальнасць. Абсалютна заканамерна, што і ў першыя гады існавання незалежнай Рэспублікі Беларусь у канцы XX стагоддзя гэтыя праблемы таксама займалі дастаткова істотнае месца ў жыцці дзяржавы. У выніку пэўнай паслядоўнасці дзеянняў з боку грамадскасці (пры гэтым у залежнасці ад моўных арыентацый і схільнасцей дзеянні асобных груп беларускага грамадства насілі часта рэзка процілеглы характар) дзяржаўных рашэнняў заканадаўчага характару мы прыйшлі да сітуацыі дзяржаўнага двухмоўя. Сення дзяржаўнымі мовамі ў нашай краіне з'яўляюцца беларуская мова як мова тытульнай нацыі і руская мова як найбольш пашыраная ў камунікатыўных адносінах мова.

Гэта замацавана ў Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь і Законе Рэспублікі Беларусь «Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь». Так, артыкул 17 Канстытуцыі рэспублікі Беларусь устанаўлівае, што «Дзяржаўнымі мовамі у Рэспубліцы Беларусь з'яўляюцца беларуская і руская мовы».

Больш дэталёва гэта канстытуцыйнае палажэнне раскрываецца ў Законе Рэспублікі Беларусь «Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь» (Указ Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь № 187–3 ад 13 ліпеня 1998 г.):

Артыкул 1. Мэты заканадаўства аб мовах у Рэспубліцы Беларусь.

Заканадаўства Рэспублікі Беларусь аб мовах мае на мэце ўрэгуляванне адносін у галіне развіцця і ужывання беларускай, рускай і іншых моў, якімі карыстаецца насельніцтва рэспублікі ў дзяржаўным, сацыяльна-эканамічным і культурным жыцці, ахову канстытуцыйных правоў грамадзян у гэтай сферы, выхавання наважлівых адносін да нацыянальнай годнасці чалавека, яго культуры і мовы, далейшае ўмацаванне дружбы і супрацоўніцтва народаў.

Артыкул 2 Дзяржаўныя мовы, іншыя мовы ў Рэспубліцы Беларусь.

У адпаведнасці з Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь дзяржаўнымі мовамі Рэспублікі Беларусь з'яўляюцца беларуская і руская мовы.

Рэспубліка Беларусь забяспечвае ўсебаковае развіццё і функцыянаванне беларускай і рускай моў ва ўсіх сферах грамадскага жыцця.

Рэспубліка Беларусь праяўляе дзяржаўны клопат аб свабодным развіцці і ужыванні ўсіх нацыянальных моў, якімі карыстаецца насельніцтва рэспублікі.

Дзяржаўныя органы, органы мясцовага кіравання і самакіравання, прадпрыемствы, установы, арганізацыі, грамадскія аб'яднанні ствараюць грамадзянам Рэспублікі Беларусь неабходныя ўмовы для вывучэння беларускай і рускай моў і дасканалага валодання імі.

Закон не рэгламентуе ужывання моў у неафіцыйных зносінах, у зносінах членаў працоўных калектываў паміж сабой».

3. Такім чынам было ажыццёўлена ў канцы ХХ ст. прававое ўрэгуляванне моўнага пытання ў нашай краіне. Аднак праблема заключаецца ў тым, што пры ўсеагульным побытавым усведамленні, што такое «дзяржаўная мова», ні ў прававых актах, ні ў навуковай літаратуры практычна немагчыма знайсці адназначнага і вычарпальнага вытлумачэння гэтага паняцця. Таму, відаць, можна ў асноўным пагадзіцца з тым азначэннем гэтага паняцця, якое даецца ў энцыклапедыі «Беларуская мова» [Мн., 1994]: «Дзяржаўнасць мовы – гэта юрыдычна замацаваны і рэгламентаваны парадак яе выкарыстання ва ўсіх або ў пераважнай большасці разгалінаванняў афіцыйнай сферы грамадскіх зносін...».

Дзяржаўны статус мовы грунтуецца на арганізацыйных, кадравых, матэрыяльна-тэхнічных, культурна-асветных і іншых дзяржаўных мерах, прадугледжвае сістэму прававой аховы мовы на тэрыторыі адпаведнага дзяржаўнага ўтварэння» [с. 181]. У такім выпадку дзяржаўнае двухмоўе –

гэта юрыдычна замацаваны і рэгламентаваны парадак раўнапраўнага выкарыстання дзвюх моў ва ўсіх або пераважнай большасці афіцыйных сферах грамадскіх зносін.

Пры такім разуменні дзяржаўнага двухмоўя беларуска-рускае дзяржаўнае двухмоўе, відаць, трэба прызнаць найбольш дэмакратычным у рэгуляванні жыцця беларускага грамадства у моўнай сферы, паколькі абедзвюм мовам гарантаваны аднолькавыя правы.

І гэта зноў жа замацавана заканадаўча. Параун. Артыкулы 50 і 59 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь:

«Артыкул 50. Кожны мае права захоўваць сваю нацыянальную прыналежнасць, аднолькава як ніхто не можа быць прымушаны да вызначэння і ўказання нацыянальнай прыналежнасці.

Знявага нацыянальнай прыналежнасці караецца ў адпаведнасці з законам.

Кожны мае права карыстацца роднай мовай, выбіраць мову зносін. Дзяржава гарантуе ў адпаведнасці з законам свабоду выбару мовы выхавання і навучання.

Артыкул 59. Дзяржава абавязана прымаць усе даступныя ёй меры для стварэння унутранага і міжнароднага парадку, неабходнага для поўнага ажыццяўлення правоў і свабод грамадзян Рэспублікі Беларусь, прадугледжаных Канстытуцыяй.

Дзяржаўныя органы, службовыя і іншыя асобы, якім даверена выкананне дзяржаўных функцый, абавязаны ў межах сваёй кампетэнцыі прымаць неабходныя меры для ажыццяўлення і абароны правоў і свабод асобы.

Гэтыя органы і асобы нясуць адказнасць за дзеянні, якія парушаюць правы і свабоды асобы».

Гл. таксама артыкулы 3, 4 і 5 Закона Рэспублікі Беларусь «Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь»:

«Артыкул 3. Права грамадзян карыстацца іх нацыянальнай мовай.

Грамадзянам Рэспублікі Беларусь гарантуецца права карыстацца іх нацыянальнай мовай. Ім гарантуецца таксама права звяртацца ў дзяржаўныя органы, органы мясцовага кіравання і самакіравання, на прадпрыемствы, ва ўстановы, арганізацыі і грамадскія аб'яднанні на беларускай, рускай або іншай прымальнай мове.

Рашэнне па сутнасці звароту афармляецца на беларускай або рускай мове.

Артыкул 4. Абавязак кіраўнікоў, іншых работнікаў дзяржаўных органаў, органаў мясцовага кіравання і самакіравання, прадпрыемстваў, устаноў, арганізацый і грамадскіх аб'яднанняў валодаць беларускай і рускай мовамі.

Кіраўнікі, іншыя работнікі дзяржаўных органаў, органаў мясцовага кіравання і самакіравання, прадпрыемстваў, устаноў, арганізацый і грамадскіх аб'яднанняў павінны валодаць беларускай і рускай мовамі ў аб'ёме, неабходным для выканання імі сваіх службовых абавязкаў.

Артыкул 5. Гарантыі правоў грамадзян пры разглядзе падаваемых імі дакументаў у дзяржаўныя органы дзяржаўныя органы, органы мясцовага кіравання і самакіравання, на прадпрыемствы, ва установы, арганізацыі і грамадскія аб'яднанні.

Дзяржаўныя органы, органы мясцовага кіравання і самакіравання, прадпрыемствы, установы, арганізацыі і грамадскія аб'яднанні павінны прымаць і разглядаць дакументы, якія падаюцца грамадзянамі на беларускай, рускай мовах.

Адмова службовай асобы прыняць і разгледзець зварот грамадзяніна на беларускай, рускай мовах са спасылкай на няведанне мовы звароту цягне за сабой адказнасць у адпаведнасці з дзеючым заканадаўствам».

4. Такім чынам, прыведеныя вышэй нарматыўныя палажэнні дастаткова выразна акрэсліваюць моўныя правы грамадзян і абавязкі дзяржаўных органаў і службовых асоб у сферы моўнага жыцця. Аднак у сучасным беларускім грамадстве ў гэтых адносінах існуюць істотныя праблемы, якія патрабуюць дзяржаўнай увагі. На сённяшні дзень надзвычай важна сфарміраваць у грамадстве цывілізаванае разуменне сутнасці дзяржаўнага двухмоўя і прывіць грамадзянам уменне жыць у прававым полі. Зараз пад дзяржаўным двухмоўем звычайна разумеецца права грамадзяніна карыстацца той ці іншай мовай ва ўсіх сферах сваёй дзейнасці. І гэта правільна. Аднак не заўсёды выразна ўсведамляецца другі бок праблемы, а іменна тое, што дзяржава праз свае установы павінна рэальна забяспечыць гэтае права кожнаму грамадзяніну. З гэтага вынікае, што кожны дзяржаўны служачы ці работнік дзяржаўнай установы менавіта як прадстаўнік дзяржавы павінен абавязкова валодаць дзвюма дзяржаўнымі мовамі. Для ўсведамлення гэтага на наступным этапе развіцця нашай дзяржаўнасці павінна быць праведзена вялікая растлумачальная і практычная работа. Ад гэтага ў многім будзе залежаць далейшае гарманічнае развіццё нашага грамадства. Больш таго, калі кожны грамадзянін нашай краіны будзе выразна ўсведамляць, што для таго, каб прэтэндаваць на тую ці іншую дзяржаўную пасаду, яму неабходна рэальна валодаць дзвюма дзяржаўнымі мовамі, зусім па-іншаму будзе выглядаць запатрабаванасць беларускай мовы ў грамадстве і зусім па-іншаму будуць ставіцца да яе вывучэння ў школе.

Вырашэнне гэтай праблемы бачыцца ў фарміраванні грамадскага ўсведамлення высокага прэстыжу рэальна двухмоўнай асобы, якая ў першую чаргу валодае мовай тытульнай нацыі і з'яўляецца найбольш падрыхтаванай для рэалізацыі сваіх магчымасцей і амбіцый у сучасным шматмоўным і шматкультурным свеце. Менавіта фарміраванне культуры моўных адосін і моўнай адукацыі, прававой грамадскай насельніцтва ў сферы моўных адносін (г.зн. веданне грамадзянамі сваіх канстытуцыйных правоў, жаданне і ўменне жыць у прававым полі і патрабаваць ад органаў дзяржаўнага кіравання і службовых асоб выканання сваіх канстытуцыйных абавязкаў у адносінах да кожнай канкрэтнай асобы), высокай адказнасці і карэктнасці

дзяржаўных органаў і дзяржаўных служачых за выкананне моўнага заканадаўства, такім чынам, павінна стаць адным з прыярытэтаў дзяржаўнай ідэалогіі на наступным этапе развіцця і паглыблення беларускай дзяржаўнасці. Толькі ў такім выпадку Беларусь зможа захаваць свае нацыянальнае аблічча і прэтэндаваць на дастойнае месца ў сусветнай супольнасці. Існуючае беларускае заканадаўства пры яго безумоўным выкананні дазваляе істотна пашырыць поле выкарыстання беларускай мовы, узровень яе прэстыжу і усведамленне рэальнай запатрабаванасці.

5. Яшчэ адзін аспект моўнага жыцця нашай краіны, які таксама патрабуе пільнай увагі з боку дзяржавы, – гэта неадпаведнасць заканадаўчага статусу беларускай і рускай моў і іх рэальнага становішча ў грамадстве. Не сакрэт, што сёння мова тытульнай нацыі – беларуская – займае другарадныя пазіцыі ў большасці камунікатыўных сфер. І гэтая праблема таксама набывае ідэалагічнае гучанне. Справа ў тым, што моўнае жыццё – гэта вельмі далікатная сфера чалавечых адносін, таму нацыянальнай большасці звычайна значна цяжэй адстойваць свае абсалютна справядлівыя нацыянальна-моўныя правы ў параўнанні з нацыянальнай меншасцю. Любыя моўныя прэтэнзіі нацыянальнай меншасці, нават празмерныя, на эмацыянальным узроўні успрымаюцца як справядлівая барацьба за сваю роўнасць. А патрабаванні нацыянальнай большасці, нават калі яны цалкам апраўданыя, часта адзіваюцца як нацыяналізм у сваім негатыўным значэнні. Таму і ў гэтай сферы неабходна вялікая растлумачальная работа па фарміраванню культуры моўных паводзін, што прадугледжана адпаведнымі артыкуламі Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь і Законам Рэспублікі Беларусь «Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь».